

ՈՐՈՎԱՅՆԱԿՈՉՈՒԹԻՒՆ

Որովայնակոչութիւնն է անանկ կերպով մը խօսիլը որ կարծուի թէ ձայնը ստամոքսէն կամ փորէն կ'ելլայ: Հիւներն ալ այսպէս կը մտածէին, որոնք ստուգած են շատերու վրայ այս կարողութիւնս:

Գիտունները միաբան չեն որովայնակոչութեան բնութեանը վրայ. առջի Ժամանակները կը կարծուէր որ ձայնը կը յօդանար փորու խողովներուն մէջ, իսկ հիմա ցուցուած է որ սխալ է աս կարծիքս, բայց դեռ հակառակութիւններ կան այս կրկնակ ձայնին կազմութիւնը բնախօսօրէն հաստատելու համար: Ուրբայն Նոյէ կը կարծէր որ այս ձայնը չընչառութեան ատենը եղած հնչմունքէ մը առաջ կու գար, այսինքն օդին խրուչափողը մտնալու միջոց: Գաղղիացի Լէսբանեօլ բժիշկը, որուն կանխահաս մահը մեծ կորուստ եղաւ գիտութեան, ուրիշ կարծիք մ'ունեցած է. 1811ին Բարիզու բժշկաց Ժողովքին առջև խօսած ճառին մէջ հաստատած է որ որովայնակոչներուն բոլոր գաղտնիքը կը կայանայ ձայնը արգիլելուն վրայ որ չկարենան մտնալ քթին փորոքներուն մէջ, իբր թէ զանոնք խղզելով կոկորդէն ելլալու ատեննին: Ռիչուան իր Տարերք Բնախօսութեան գրքին մէջ կը պնդէ ընդհակառակն թէ որովայնակոչութիւնը դանդաղ և աստիճանաւոր շնչատուութենէ մը կը պատճառի, ուսկից առաջ մեծ շունչ մ'առնելով որովայնախօսը թղթերուն մէջ շատ օդ կը մտցնէ և կամաց կամաց դուրս կը հանէ զայն:

Ժամանակաւ որովայնակոչները կը համարուէին իբրև արտունացեալ անձինք. Ոսկերեան կախարդասար մարդիկներու տեղ կը դնէր զիրենք, և կը կարծէր շատերու հետ որ քանի մը խաբերայ քրմերու մարգարէական փորը պատգամներ կու տար: Հեթանոսները շատ անգամ ձեռք առած են ու

րովայնակոչութիւնը աւելորդապաշտ Ժողովուրդները խաբելու համար, և խիստ հաւանական է որ եռոտանոյն վրայ ճապկըտող և ինքզինքը աստուածարեալ ձևացնող հարցուկ պիթոնուհին ճարտար որովայնակոչ մ'ըլլայ:

Ինչ որ ալ է նէ Ռիչուանի կարծիքը զօրացած կ'երևի, և գիտունները ընդհանրապէս համոզուած են այս օրուան օրս որ ոչ ոք կը ծնանի անանկ մասնաւոր գործարաններով ինչպէս որովայնակոչները կը հաստատեն թէ ընդունած ըլլան բնութենէն: Չայնին մէջ եղանակներ փոփոխելու առաւել կամ նուազ մեծ կարողութիւնը կը կախուի ձայնական կազմածին կոճիկներուն փափկութենէն և ճկունութենէն:

Որովայնակոչութիւնը մասն էր ծածուկ գիտութեան, որոնց գաղտնեացը միջամուխ եղողները միայն ունէին բալլիքը. և այս արուեստիս տէրերը՝ որոնց սկզբունքները անասելի բաներ են, մեծապէս ըզգուշացած էին յայտնելու ասանկ ամենակարող հնարք մը որով կը խաղային Ժողովրդոց զիւրահաւանութեանն հետ. մարդագայլերը¹, հոգեգէշները², վըհուկներն ու դևերը իրաւքնէ շատ օգտակար ծառայութիւններ կ'ընէին այս խաբեբաներուն, որոնք ամեն ջանք կը թափէին գաղտնիքը դուրս չհանելու համար: Նախընթաց դարէն ի վեր է որ որովայնակոչութիւնը եւրոպայի թատրոնները երևցաւ և ստորագրուեցաւ Պ. Լա Շարէլի ձեռքով:

Չանց կ'ընենք ըսելը թէ ինչ էր որովայնակոչութիւնը Հրէից, Եգիպտացացուց և Հռովմայեցուց ժամանակ. հիւներուն որովայնակոչութեան պատճառը չգիտնալը խիստ ձեռնառու եղած էր այս կրօնական խաբէութեանց, որով զիւրահաւան Ժողովուրդը շատ անգամ հրաշքի անունով չքեղացուցեր էր զանոնք, և շատ որովայնախօսներ գործածեցին իրենց ձիրքը բազմութիւնը խաբելու և խարդախութեամբ ձեռք ձգելու:

1 Գ.շ. Loup-garou. տճ. Գարա գօնձօլօղ:

2 Գ.շ. Revenant. տճ. Խօրթլադ. փերի:

լու համար այն բանը որուն ամենին իրաւունք չունէին : Այսպէս Լուդովիկոս Պրապանդ, Ա Փրանկիսկոսի սենեկապանը, բաւական ատենէ 'ի վեր մեռած մարդու մը ձայնը նմանցընելով, համոզեց անոր այրի կինը որ պարտական էր իրեն կնութեան տալու աղջիկը, և ուրիշ անգամ մը նոյն ճարտարութիւնը բանեցընելով լուսնայափոխէ մը հարիւր հազար Փրանք մէկէն կրծեց :

Ամբողջ հատոր մը կը ձեւանար թէ որ ուզենայինք մի առ մի որովայնակոչութեան նորօրինակ, ծաղրական և անսովոր դէպքերուն պատմութիւնը հոս տեղ ամփոփել : Մէկ քանի օրինակով միայն շատանանք :

« Սէն-ժիլ, կ'ըսէ արքայն Լա Շաբէլ, որովայնակոչութեան զարմանալի ձիրքը ունենալով, օր մը մոռց զիս իր ներքին խանութը . հոն կրակարանին մէկ անկիւնը գացինք նստանք, ուր ամենին աչքէս չկորուսի զինքը, գրեթէ միշտ երեսը նայելով : Մօտ կէս ժամէ 'ի վեր կը պատմէր ինծի որովայնակոչութենէն առաջ եկած զուարճալի տեսարանները, երբ յանկարծ մինչդեռ ինքը լուռ կեցեր էր և ես մտքով ցրուր տեր էի, լսեցի որոշ կերպով որ մէկը զիս կը կանչէր անունովս, բայց անանկ հեռուէն և անանկ անսովոր ձայնի եղանակով մը որ սիրտս դող ելաւ : « Կարծեմ թէ, ըսի իրեն, որովայնակոչութեամբ կը խօսիս հետս » : Ժպիտ մը եղաւ պատասխանը . բայց ձայնին ուղղութիւնը իրեն ցցունելու ատենս, որ կարծեր էի թէ դիմացի տան մը յարկէն կու գար, մեր կեցած տանը վերին ձեղուանը մէջէն, դարձեալ լսեցի որ խիստ որոշակի կ'ըսէր ինծի նոյն կերպով և նոյն աստիճանով որ զիս զարմացուցեր էր, Ան կողմէն չէ . և այն ատեն կարծեցի որ ձայնը սենեկին մէկ անկիւնէն կու գար, իբրև թէ գետնին տակէն :

» Չէի կրնար դադրիլ զարմանքէս . ձայնը բոլորովին կորսուած երեցաւ ինծի Սէն-ժիլի բերնին մէջ . դէմքին վրայ ամենին փոփոխութիւն չէր ըլլար, սա

կայն կը ջանար որ որովայնակոչի պէս՝ խօսելու ատենը՝ միշտ կէս երեսը ցուցնէ ինծի . այս ձայնը ըստ կամս կը խաղցընէր, ուսկից ուզէր հոնկէ կու գար . խաբէութիւնը կատարեալ էր ամենայն դիմօք : Առաջուրնէ գիտնալով ու պատրաստուած ըլլալովս հանդերձ, զգայարանքներս չէին կրնար խաբէութենէս զիս ետ կեցընել : Բայց ահաւասիկ ուրիշ ալ աւելի ծիծաղաշարժ տեսարան մը :

» Սէն-ժիլ կը շրջագայէր անգամ մը ծեր զինուորականի մը հետ, որ միշտ բարձր 'ի գլուխ և կուրծքը տնկած կը քալէր . ուրիշ բան չէր խօսեր և ուրիշ բան պէտք չէր խօսիլ հետը բայց եթէ պատերազմներ, շահատակութիւններ, պահանջօրութիւններ, առանձնական կռիւններ, և որ ասոնց նման են : Որովայնակոչը քիչ մը չափաւորելու համար միշտ իր արուեստին վրայ խօսելու ասանկ տաղտկալի կատաղութիւնը, մըտածեց որ իրեն դաս մը տայ :

» Երբոր հասան անտառի մը մէջ անծառ բացկեկ տեղ մը (ի Սէն-ժէր-մէն-ան-Լէ) զինուորականը կարծեց թէ ծառի մը գագաթէն մէկը իրեն կը պոռար . Մարդ չգիտեր ամէն անգամ գործածել կրած սուրը : — Ո՞վ է այս լիրբը, ըսաւ մէկէն 'ի մէկ կտրիճ զինուորականը : — Հաւանօրէն, պատասխանեց Սէն-ժիլ, հովիւ մըն է որ կ'աւրէ թռչուններուն բոյնը : — Անմտին մէկն է, կրկնեց առաջինը գլուխը շարժելով դաժան և խոժոռ երեսով մը : — Մօտեցի՛ր, կրկնեց ձայնը որ կարծես թէ ծառէն վար կ'իջնար, կը ղխիւնաւ : — Ո՞հ, ամենին չէ, ըսաւ զինուորականը գլխարկը գլխուն վրայ հաստատելով և պատրաստուելով կռուի : — Ի՞նչ կ'ընես, ըսաւ Սէն-ժիլ թեկէն բռնելով, վրադ պիտի խնտան . ադէկ կեցուածքը ամէն անգամ քաջութեան նշան է : Զարուակեց ձայնը, միշտ ծառէն իջնալով : — Ասիկայ հովիւ չեղևար, ըսաւ Սէն-ժիլ : — Ես հիմա իրեն զոյժալ պիտի տամ լրբութեանը վրայ, պատասխանեց զինուորականը :

— Յիշէ Հեկտորը որ Աքիլլէսի առջևէն կը փախչէր, պոռաց ձայնը ծառին ոտքէն: — Շուտով մը զինուորականը քաշեց սուրը և խոթեց անխնայ մացառի մը մէջ որ ծառին բունին մօտ էր, և ճագար մը դուրս ելլալով սկսաւ վազել ամենայն արագութեամբ: — Ահաւասիկ Հեկտոր, ըսաւ իրեն Սէն-ժիլ, իսկ դուն՝ Աքիլլէս:

» Այս ծաղրածութիւնը հանգարտեցուց և չփոթեց զինուորականը. հարցուց Սէն-ժիլի, թէ ինչ կը նշանակէր այս ամեն բանս. և անիկայ իրեն ըսաւ որ երկու ձայն ունենալովը երկու անձի պէս կ'ըլլար. մէկն էր սովորականը զոր հիմա կը գործածէր, միւսը որ զինքը իրմէ կը հեռացընէր շատ հեռու »:

Գաղղիոյ գիտութեանց ճեմարանը չարհամարհեց քննութիւններ ընելու այս երևութիւս վրայ, զոր խիստ զարմանալի կերպով կը ցուցընէր Սէն-ժիլ իր վրան, և յանձնեց Ռուա և տը Ֆուշի գիտուններուն որ գննեն: Ասոնք նախ և առաջ դիտեցին Սէն-ժիլի փորը, որուն վրայ դրած էին ձեռուրնին որովայնակոչին խօսելու ատենը, և տեսան որ փորը ամենեւին յատուկ շարժմունք մը չունէր որ կարենար ձեռնտու ըլլալ ձայնին կազմութեանը. և ասիկայ բաւական եղաւ իմանալու համար որ ինչուան ան ատեն ծուռ կարծուեր էր թէ փորուն մէջ կը ձևանար որովայնակոչին երկրորդ ձայնը: Որո՞նք են ուրեմն այս երևոյթին պատճառները. արբայն լա Շաբէլ ճեմարանին վճիռներէն հանելով՝ կ'ընծայէ զանոնք ըմբանի (pharynx) և կոկորդին մկանանց մասնաւոր խաղի մը, խաղ զոր ամեն մարդ որ սովորական գործարաններն ունի՝ կրնայ ստանալ երկայն և անդու կրթութեամբ ամեն ջանք 'ի գործ դնելով գործարանները ճկելու: Սակայն Սէն-ժիլի համար ութը օրուան աշխատութիւնը բաւական եղեր էր այս կարողութեանս տէր ըլլալու 'ի Մարտինիկէ, ուր բոլոր ճիգը թափեց որովայնակոչի մը նմանելու համար որուն հետ բարեկամացեր էր:

Մտադրութեան արժանի բանը, որ և նպաստաւոր է անշուշտ խաբէութեան շատնալուն՝ այն է որ որովայնակոչին խօսելու կերպին մէջ օդը մասնաւորապէս կոկորդին ներսի դին զարնուելով՝ շունչ տալու միջոց և ոչ թէ դուրսը, ինչպէս կ'ըլլայ սովորական խօսելու ատեն, անով այնպէս մը կը կարծուի որ ձայնը հեռուէն կու գայ:

Գաղղիացի երեւելի որովայնակոչը, Պ. Լուգ. Ապ. Գոնդ, կ'ըսէ որ ձայնը կը ձևանայ ըստ սովորութեան խռչափողին մէջ, բայց հագագին մէկալ մասերուն խաղը վանիկայ կը յօդաւորէ, և շնչառութեամբ կ'ուղղուի դէպ 'ի կուրծքը ուր և կը հնչէ:

Գոլոմպա տը Լիզէո գաղղիացի բժիշկը այսպէս կը խօսի առաջիկայ խնդրոյս վրայ. «1811ին Լէսբանեօլ բժիշկը հաստատած է իր մէկ ճառին մէջ որ գրեւ խաւորապէս քմաց առագաստին ձեռքով կը կերպաւորին եղանակները, առ տիճանաւորելով ձայնին թանձրութիւնը, որպէս զի որովայնակոչութե պատրանքը ձևանայ: Այս կարծիքս շատ նրման է մերինին, և եթէ տարբերութիւն մը կայ այս երկու կարծեաց մէջ ան է որ Լէսբանեօլ միայն քմաց առագաստին ներգործութեանը վրայ կը խօսի, և կ'ըսէ որ անկից առաջ կու գայ որովայնակոչութիւնը, թող չտալով որ օդը քթին խոռոչներէն դուրս ելլայ: Այս գիտուն և պատուական արուեստակցիս խօսքին նայելով, մօտէն և հեռուէն եկած ձայներուն մէջ եղած տարբերութիւնն անկից է որ առջինին մէջ եղանակները բերնէն և քթէն կ'ելլան, իսկ երկրորդին մէջ՝ բերնին փորոքէն:

» Օդին ելլալուն վրայ Լէսբանեօլի ըսածը իւրաքանչիւր ոք կրնայ ճշմարտել, եթէ մանաւանդ մէկն ուղեկցայ գործածել այն ձայնական մեքենակաւորութիւնը՝ զոր հիմա պիտի ըսենք, և որ ըստ մեզ՝ պատճառ է որովայնակոչութեան: Որովայնակոչներու պէս, կամ եթէ կ'ուզէք, փոքրէն խօսելոյ համար, ինչպէս կ'ըսուի սխալմամբ խօսակցութեան մէջ, հարկ չէ ունենալ շնչառու-

թեան և ձայնի գործարաններուն մասնաւոր շինուածք մը . բաւական է որ ձայնահաս կազմածին վերջին մասը չափաւոր փափուկ և ճկուն ըլլայ, և քիչ մը սովորութեամբ ու կրթութեամբ շատ դիւրաւ կրնայ մէկը յաջողցնել որովայնակոչութեան արուեստին ձայնական խաբէութիւնները :

» Ինչպէս որ մէկ կողմանէ մարդիկ գաղտնի և ակամայ միտում մ'ունին ամեն տեսած բաներնուն նմանելու, և մէկալ կողմէ դիտուած է որ ձայնի գործարանէն աւելի չկայ ուրիշ գործարան մը որ յարմար ըլլայ նմանցնելու, կարծեմ շատ անտեղի բան ըսած չեմ ըլլար եթէ զուրցեմ որ մէկը, մասնաւոր եթէ երիտասարդ է, և կ'ապրի որովայնակոչի մը քովը, քիչ ատենէն գրեթէ ակամայ ինքն ալ որովայնակոչ կ'ըլլայ . նման անոր որ երկայն ժամանակ միատեղ ապրող երկու անձինք վերջապէս մէկ ձայնի աստիճան կ'առնուն, և որ աւելի զարմանալին է՝ քիչ շատ մի և նոյն եղանակ :

» Համոզուած՝ որ որովայնակոչ ըլլալու համար բաւական է բարեկազմ և դիւրաշարժ ձայնական գործարաններ ունենալը, ինչպէս նաև խիստ լայն թոքեր՝ որոնք օդոյ համար թափանցելի ըլլան, մենք ալ կրցանք քիչ մը կրթութեամբ՝ ամեն ձայնի եղանակներուն կազմութեանը վրայ մեր վրայ փորձեր ընելով՝ խիստ աղէկ նմանիլ որովայնակոչներու ըրածին, և անոնց հաւասար վարպետութիւններ ընելու համար մեզի ուրիշ բան չէր պակսեր՝ բայց եթէ աւելի մեծ վարժութիւն մը, և ամենէն աւելի՝ որ և իցէ ձայնի ելէջքներուն նմանցնելու կարողութիւնը :

» Որովայնակոչի պէս խօսելու համար բաւական է բանեցնել հետագայ ճարտարութիւնը . նախ և առաջ երկայն շունչ մ'առնելէ ետքը, որուն վախճանն է կուրծքը օդոյ մեծ քանակութիւն մը մտցնելը, պէտք է ամենայն ուժով կծկել քմաց առագաստը, որպէս զի բարձրանայ և գոցէ բոլորովին քիթի խողուններուն վերին ծակը . նը-

մանապէս պէտք է ամփոփել լեզուին արմատը, ըմբանը, խոշակը, կոկորդին երկու կողմի նշաձև գեղձերը, վերջապէս որկորին բոլոր մասունքը, և միանգամայն լեզուին ծայրը վերին ծամելապէս ակռաներուն ետեւ հաստատել, անանկ որ ձայնական գործարանին գլուխը բոլորովին անշարժ ըլլայ : Զայնը պէտք է դուրս հանել ըստ կարի թոքերէն քիչ օդ փախցնելով, և այս ալ յաջողցնելը դիւրին է եթէ ուժով մը կծկէ փորուն, կրծոց և վզին բոլոր մեկանունքը :

» Կը տեսնանք որ որովայնակոչներուն զլխաւոր գաղտնիքն է թող չտալը որ օդը քիթէն ելլէ, այլ բերնէն հանել ծանր և բռնի կերպով մը, որով ձայնը խլովիւն մ'ունենայ և հեռուէն եկած ձայնին տկարութիւնը և աստիճանը : Եթէ մէկն ուզէ ալ աւելի կատարեալ ընել խաբէութիւնը՝ ձայնին անանկ եղանակ մը տալով որ կարծուի թէ որոշեալ տեղէ մը կու գայ, պէտք է ճարտարութեամբ դիմացինին ուշադրութիւնը հոն գրաւէ, և այն ուղղութեամբ խօսի՝ աւելի կամ պակաս ամփոփելով քմաց առագաստը, որպէս զի ձայնը հեռանայ կամ մօտենայ ըստ կամու : Պէտք է նաև ջանալ որ խօսելուն ատենը կարելի եղածին չափ քիչ շարժի ստորին ծամելիքը, և կերպով մը գոց բերնով բառերը արտաբերէ . վերջապէս որովայնակոչը պիտի նայի որ կէս դէմքը երեցնէ, որպէս զի երեսը ալ աւելի խաղաղ ըլլայ և կուրի մը երեսին նման գծագրութենէ զուրկ . ասանկով կրնայ վստահ ըլլալ ամենէն արթուն և վարպետ մարդն ալ խաբելու » :

Գլխաւոր հռչակեալ որովայնախօսներն են Գաղղիացուց մէջ Սէն-Ժիլ, Շմէ, Պոուէլ, Ֆից-ճէյմս, Լուդ. Ապոլ. Գոնդ (որ դեռ կ'ապրի) և Ալեքսանդր. Իսկ մեր Պոլսեցի ընթերցողներուն մէջ թերևս և ոչ մէկը գտնուի որ չճանչնայ համազգի Գոռքալան Յովսէփը, որուն ըրած խաղերը խիստ շատ և զանազան են, և ամենուն ծանօթ ըլլալով աւելորդ կը համարինք հոս պատ-

մեկը : Ուողըր Սգող անգղիացի երեկոյ
բանաստեղծը ընծայած է պզտիկ ոտա-
նաւոր մը վերոյիշեալ Ալեքսանդրին
զոր ահաւասիկ արձակ կը թարգմա-
նենք .

ԱՌ Պ. ԱԼԵՔՍԱՆԴՐ.

Ատենաք հին Անգղիոյ մէջ գէշ աչ-
քով կը նայուէր անիկայ որ նոյն գըլ-
խարկին տակ երկու երես ունէր . հա-
պա ինչ պիտի ըսէին հրամանքիդ հա-
մար որ այսչափ անթիւ երեսներ ունիս ,
և անցեալ գիշեր մի միայն գլխարկի
տակ քսան այլայլ գլուխներ ցրցուցիր
մեզի : Ըսէ ուրեմն ճշմարիտը , ո՛վ ար-
չի-խաբեայ . գեղեցիկ ես թէ տգեղ ,
ծեր թէ երիտասարդ , մարդ չէ նէ կը-
նիկ , տղայ , և կամ չո՛ւն թէ մուկ , կամ
տան մը մէջ ինչ կենդանի էակ որ կայ
ամենն ալ քու վրայդ կը կրես : Ի՞նչ կ'ը-
սեմ տան մը բոլոր կենդանի էակները ,
այլ և ամեն գործիքներն ալ . դարբինի
խանութ մ'ունիս ներսիգիդ , սղոց , գրոց ,
պտուտակ : Ամեն բանէ առաջ ան նայինք
թէ հրամանքդ մէկ հոգի մըն ես . կար-
ծեմ թէ գոնէ գոնէ Ալեքսանդր և ըն-
կերութիւն պիտի ըլլաս : Բայց որովհե-
տե խումբ մըն ես , ժողովք մը , գումար
մը , ես շէրիֆ (գատաւոր) ըլլալովս
պէտք է որ պաշտօնս կատարեմ . այո ,
փոխանակ հրամանքիդ ամեն հրաշա-
լիքները երգերովս հռչակելու՝ պէտք է
որ վճիռը կարգամ և հրամայեմ որ ցը-
րուիս :

Գալով Ֆից-ճէյմսի լսենք ինչ որ կը
զուրցէ իրեն վրայ Ռոպէրդսըն աճաւ-
րարը իր Յիշատակագրոց մէջ . « Գեղեց-
կահասակ և վայելչադէմ մարդ մը ներ-
կայացաւ ինծի առաւօտ մը . ըսաւ որ
հեծեալ ոստիկանութեան գնդին մէջ
կը ծառայէր և բոլոր զինուորները կը զը-
ւարճացընէր ձայնական գործարանին
նորօրինակ յատկութեամբ : Պատա-
նեկութենէն 'ի վեր եկեղեցական վի-
ճակի տահմանուած ըլլալով , դասին մէջ
երգելու ատեն տեսեր էր որ կրկին ձայն

ունէր , և աւելի կամ պակաս սկսեր էր
նմանցընել մէկուն մէկային խօսուած-
քը . իմ գիմացս ալ քանի մը փորձեր ը-
րաւ , և հարցուց թէ արդեօք կրնայի
բանի բերել իրեն շահուն համար բնու-
թեան այս խաղը . մէկէն 'ի մէկ հասկը-
ցայ թէ որչափ օգտակար կրնար ըլլալ
ինծի Ֆից-ճէյմսի ասանկ զարմանալի
կարողութիւնը (վասն զի խօսքս իրեն
վրան է) , և գնեցի իրեն որովայնակո-
չութիւնը , վստահ ըլլալով որ իմ ամեն
տեսակ ըրած խաղերուս մէջէն աւելի
գուարճալիները իրենները պիտի ըլ-
լային :

« Երկայն ատենէ 'ի վեր Բարիդ որո-
վայնակոչի խօսքը չէր եղած . հազիւ
թէ կը յիշէին Սէն-ժէրմէն կոմսը , ո-
րուն հանճարը հռչակած է Պ . Լա Շա-
բէլ իր Որովայնակոչութիւնը գրքին
մէջ , Ֆից-ճէյմսի առաջին փորձերը յա-
ջողեցան լիւրի և ալ աւելի տարածե-
ցին իմ աճարարութեանս համբաւը :
Դժբաղդաբար հանճարը քիչ էր , և միշտ
երբոր հանդիսականաց կ'երևնար , ան-
համ կատակներ կը փախցընէր . շատ
կը նեղուէի զինքը զսպելու համար , և
պէտք էր որ ամեն անգամ քովը գըտ-
նուէի և շարունակ նշանացի արգիլէի
որ այնպիսի պաղուկ գուարճախօսու-
թիւններ չընէր : Ուրիշ կողմանէ գերա-
զանցած է քան զամեն նախորդները և
իրեն նմանողները , և Պ . Գոնդ և Պ . Պո-
ռէլ որ իրմէ ետքը եկան՝ չեն կրնար ի-
րեն նախանձորդներն ըսուիլ : Երբոր
երկու անձանց մէջ խօսակցութիւն մը
կը սկսէր , որոնց մէկը կ'ենթադրուէր
մառանը և միւսը վերնայարկը , ժողո-
վուրդը և ոչ շրթունքներուն շարժիլը
կը տեսնէր , և փորձութիւն կ'ունենար
մէյմը մառան մէյմը վերնայարկը վա-
զելու : Նոյն ժամանակները թոյլ տը-
րուած էր որ օրագիրները փողոցներու
մէջ կանչելով կարենան ծախուիլ . Ֆից-
ճէյմս հրաշալի կերպով կը նմանցընէր
մունետիկներուն ձայնը , որոնք կը մօ-
տենային պատուհանը և հետզհետէ կը
հեռանային անանկ ճիշդ և անանկ բնա-
կան որ որովայնակոչին կարողութիւնը

ամենն աղէկ ճանչցողներն ալ կը խաբուէին: Հետագայ պատմութիւնը գաղափար մը կրնայ տալ իր ճարտարութեանը:

» Ֆից-ճէյմս օր մը պանդուկի մը մէջ ցորեկուան կերակուրի նստեր էր շատ մը բարեկամներով. սեղանին վերջերը ուզեց հացակիցներուն բան մը խաղալ: Սրահին մէջ տեղը կրակարան (poêle) մը կար որուն խողովակը հաղորդուած էր ուրիշ գոցուած վառարանի (cheminée) մը. Ֆից-ճէյմսի նստած սեղանատախտակը վառարանին քողի էր: Մէյմ'ալ խօսակցութիւն մը սկսաւ իրեն և ուրիշի մը հետ որ վառարանին մէջ ծածկուած սեպեց. ընկերները զարմացած մօտիկ կ'ընեն, տանտէրը կը սարսափի, աղջիկները կը վազեն քաղաքական զօրաց ձայն տալու: Ֆից-ճէյմս առաջ կը տանի ծաղրածութիւնը. կը պնդէ որ գող մը պահուրտած է վառարանին մէջ, որ չկրնար ելլալ, անօթի է, յանցանքը կը խոստովանի, և հաց կը խնդրէ իրեն արժանաւոր պատժոյն սպասելով: Զինուորները վրայ կը հասնին, կը հարցընեն գողին թէ ո՞վ է, հոն ինչ բան ունի. գողը պատասխան կու տայ. կը մտածեն որ փրկընեն վառարանը. ինչ կ'ընէ Ֆից-ճէյմս. կրակարանին քով կ'երթայ, կը խօսի, և ամենքը կը կարծեն որ գողը խողովակին մէջէն կրակարանը անցեր է: Կատակը ինչուան հոս կեցաւ. որովայնակոյր յայտնեց գաղտնիքը. զինուորները խնտալով դուրս ելան, և իւրաքանչիւր դէպք տեղը դարձաւ, որը սեղան որը խոհանոց, ամենն ալ խընտալով և չնորհաւորելով Ֆից-ճէյմսի իրեն եղական ձիրքը զոր ընդունել էր բնութենէն:

» Ուրիշ անգամ գրեթէ նոյնպիսի վարպետութիւն մ'ըբաւ զինուորագրութենէ փախած մարդ մը ձեռքներով որ վառարանին հրարգելին ետեւէն խղճալի ձայն մը կը հանէր: Ամենքը սարսափած իրարու կը հարցընէին թէ ինչ պիտի ըլլար: « Ինչու կը վախնաք, ըսաւ Ֆից-ճէյմս, մինակ և վշտակիր մար-

դէ մը ». և հրարգելը բանալով տեսաւ որ մարդ չկայ: « Ուր պահուրտեր ես ուրեմն, պոռաց: — Կը փախչիմ, կը փախչիմ, պատասխանեց ձայնը որ վեր ելլալով կը հեռանար. զինուորագրութենէն եմ և դու զիս բռնել պիտի տաս »: Օրէնքը խստիւ կը պատուհասէր զինուորագրութենէ փախչողին ապաստան տուողները. ուստի շուտով իմացուցին ոստիկանութեան պաշտօնէին որ եկաւ ու զինուորներով տունը շրջապատեց: Վերնայարկը կ'ելլեն, և նոյն ձայնը կը կրկնուի մօտիկ վերնայարկներուն և տանիքներուն վրայ. և մինչդեռ իւրաքանչիւր դէպքաւ կը փնտռէր, Ֆից-ճէյմս որ ան ատեն այնչափ ճանչցուած չէր, կը թողու կ'երթայ կամացուկ մը, անանկ որ ոստիկանութեան պաշտօնեայն և զինուորները յոգնած ամեն ծակ ամեն անկիւն փնտռելէ՝ ետ կը դառնան ափշած և առանց զիտնալու որ խաբուեր էին:

» Օր մ'ալ գերեզմանոցի մը մէջ մինչդեռ բազմութիւն մարդկան շիրիմ մը կը դիտէին, յանկարծակի խօսել տուաւ մեռելոյն և ամենուն արիւնը պաղեցուց:

» Այնգամ մը փառաւոր հարկինքի ատեն սկսաւ խորհրդական կերպով մը տաք տաք խօսիլ մէկու մը հետ որ սեղանին տակը պահուրտեր և ջանացեր էր արծաթէ դգալ մը գողնալու. այնպէս բնական էր խօսակցութիւնը որ բոլոր խաթունները ոտք ելան. « Գո՛ղ, գո՛ղ » կանչելով: Ֆից-ճէյմս ամենէն աւելի կը յաջողէր հողմարգելի մը ետեւ խաղացածներուն մէջ, ինչպէս ան ակռայ հաւնողիկը որ փտտած ակռային տեղ հետզհետէ բոլոր ողջ ակռաները կը քաշէր, և ետքէն ուրախակից կ'ըլլար կիսամեռ մարդուն՝ որ հիմա մաքուր բերան մ'ունէր. հիշատակը յորում շատ չափէն կ'ելլար. կրօնաւորներուն կամ վաւերիկը յորում հանգիստակա՞ր կը լսէին խիստ որոշ և զարմանալի կերպով զանգակին հնչելը, երգիոնին ձայնը, դասերուն երգերը, և այլն:

» Ստուգիւ բան մը չի պակսիր Ֆից-
ճէյմսի փառացը , որով հետեւ իրեն ներ-
բողեան կարգացողն եղած է երեւելին
լալանտ . լսենք թէ ինչպէս կը խօսի
այս գիտուն աստղաբաշխը օրագրի մը
մէջ : « Երբոր Լա Շաբէլ հրատարա-
» կեց 1772 ին իր Որովայնակոչութեան
» գիրքը , երկայն հասուած մը քաղե-
» լով անկից դրի Գիտնոց օրագրին
» նոյեմբեր թուոյն և իվերտեօնի Հա-
» մայնագիտութեանը մէջ : Պ . Սէն-
» Ժիլ , որ Սէն-ժերմէն-ան-Լէի մէջ
» մանրավաճառ մըն էր , ունէր այս կա-
» ռողութիւնս , և ճեմարանին որոշեալ
» քննիչները վկայեցին որ ամենայնիւ
» կատարեալ եղած էր խաբէութիւնը՝
» ձայնին հեռաւորութեանը և ուղղու-
» թեանը նկատմամբ . սակայն երբոր
» գիտութեանց ճեմարանն եկաւ 1770 ի
» դեկտեմբերի 22 ին , հանգիսականք
» շատ զարմանք մը չցուցուցին , կամ
» առաջուրնէ պատրաստուած ըլլալ-
» նուն համար , և կամ թէ Սէն-ժիլ
» վախկոտութեամբ շարժեցաւ : Բայց
» երբոր լսեցի Ֆից-ճէյմսը Ռոպէրդսը-
» նի քով , տեսայ որ ամենաճիշդ էին
» ինչ որ կը պատմէր Լա Շաբէլ վան-
» Տալէն , Պրոտոյէն և ուրիշ հեղինակ-
» ներէ յիշուած որովայնախօսներու
» վրայ : Տեսայ որ իմ քովս կեցած պա-
» տասխաններ կը հանէր կրակարանի
» մը խորէն , վառարանի մը ծայրէն , և
» ուրիշ որ և իցէ տեղէ սրահին կամմեր
» ձաւոր սենեկներուն . և բնաւ չտարա-
» կուսեցայ վերոյիշեալ գրուածքին մէջ
» եղած զարմանալի պատմութեանց
» վրայ : Բայց Պ . Մանթէն որ նոյնպէս
» որովայնակոչ մըն է , բացատրած է
» օդուն և բերնին մեքենականութիւնը
» որոնք հարկաւոր են այս եզական և
» դոյզնագիւտ արուեստիս համար , զոր
» յանդէպս անուանած են ալոնալտ
» որովայնակոչութեան » :

« Ֆից-ճէյմս մեռաւ 1815 ին Մոն-
մարդրի բլուրներուն վրայ խաղախնե-
րու ձեռքէն , այն օրը յորում շատ սու-
ղի նստաւ դաշնակից թագաւորաց մայ-
րաքաղաքին պատերը դիտելու զուար-

ճութիւնը , և սակայն չաղատեցաւ Բա-
րիզ » :

ԿՈՎԿԱՍԵԱՆ ՊԱՐԱՆՈՑ

Վիրք , Ափխազք և Զերքէզք .

Այն լեռնոտ երկիրը որ Սև ծովէն
մինչև 'ի Կասպից ծովը անընդհատ ձը-
գուած է՝ կ'ըսուի Կովկասեան պարա-
նոց . իր լեռնահովիտներուն մէջ հնա-
գոյն ժամանակէ 'ի վեր կը բնակին ան-
թիւ մանր ազգեր , որոնցմէ շատը բնիկ
տեղացիք են , ոմանք ալ մնացորդք ա-
սիական հրոսից , որոնք ժողովրդոց մեծ
գաղթականութեան ատեն , երբ կրկին
և կրկին կ'անցնէին Կովկաս լեռանց
անդիի կողմը՝ ասոնք ասդիի կողմը ընտ-
րեցին իրենց բնակութեան տեղ : Գրե-
թէ ամենքն ալ ունին իրենց առանձին
լեզու՝ որոնց հնութիւնն ալ գրեթէ
մարդկութեան ծագմանը չափ հին է :
Իրենց կերպարանացը վրայ կը նշմա-
րուին Ասիոյ և Եւրոպիոյ գլխաւոր ազ-
գաց նշանական զիծերը , որոնք առան-
ձին նշանական բարք և բնոյթ ունենալ-
նին կը յայտնեն : Վաղեմի և յիշատա-
կաց արժանի գրուածք , ինչպէս Ս . Գիրք ,
Պոռմիթէոսի այլաբանութիւնն և կամ
առասպելն առ Յոյնս , Արդոնաւորդաց
հուշակաւոր արշաւանքն , և ուրիշ ան-
համար սկանտինաւեան ազգաց աւան-
դութիւնք , զմեզ 'ի Կովկաս կը տանին ,
և կը բռնադատեն որ հոն ալ փնտռենք
այն կէտերէն մէկը՝ որոնցմէ մարդիկ
ցրուեցան երկրագնդի մէկ մեծ մա-
սին վրայ : Բայց այս նիւթս թէպէտ և
կարեւոր՝ զմեզ կրնայ շատ հեռացընել
մեր նպատակէն :

Եթով կովկասեան ազգաց մէջէն ,
վասն զի եօթն զանազան լեզուներ կը
խօսին , առաջին կը համարուի վրաց ազ-
գը : Ի Հայոց վիրք անուանեալները յա-
րեւելեայց կիւրճի և յեւրոպացւոց քիչ
շատ նոյն անուամբ կը կոչուին : Վիրք
անուան ծագումը որոշ չենք գիտեր ,